

گرافیک در صفحه های سنگی فارسی

مقدمه

از گذشته های دور، طراحی لیبل و سپس پاکت یا جلد و آلبوم‌های نگهداری صفحه‌های سنگی عرصه بروز هنر گرافیک بوده که تدریجا رشد ملموسی یافته و با ظهور صفحه های ۳۳ دور (LP) گسترشی چشمگیر می‌یابد تا آنجا که هنرمند برجسته‌ای چون اندی وار هول، نمونه‌هایی از پاپ‌آرت را در طراحی جلد صفحه ارائه می‌نماید. امروزه طراحی جلد (cover design) را می‌توان شاخه‌ای کاملا تخصصی و مشخص از گرافیک دانست و کتب متعددی که در مورد طراحی لیبل و جلد صفحه و لوح‌فشرده و کتابچه‌های داخلی آنها منتشر شده، گویای توجهی جدی به این موضوع در بین هنرمندان و هنردوستان است.

گرافیک در لیبل‌های صفحه های سنگی فارسی

وجه گرافیکی صفحه های سنگی، اساسا در لیبل آنها جلوه گر است. با توجه به تاریخ ضبط صفحه و اطلاع از تاریخ طراحی لیبل توسط کمپانی‌های بزرگ و بین‌المللی، مشخصه‌های گرافیکی در صفحه های سنگی را شاید نتوان نمایشگر تاریخ گرافیک ایران در بین سالهای ۱۲۷۷ تا ۱۳۳۸ شمسی دانست اما وجوهی از آن را می‌توان در لیبل صفحه های ۷۸ دور فارسی مورد مطالعه قرار داد.

۱- صفحه های فاقد لیبل کاغذی:

اولین سری صفحه‌های فارسی که در سال ۱۸۹۹ میلادی در لندن و دومین سری آنها که در سال ۱۹۰۲ در قفقاز برای "ای. برلینرز گرامافون" ضبط شده اند، فاقد لیبل کاغذی می‌باشند. در این صفحه‌ها لوگوی کمپانی و نوشته های دیگر، بر روی بدنه صفحه حک شده‌اند. فقدان لیبل کاغذی، محدودیت استفاده از چاپ و رنگ را به همراه داشت و بزودی

لیبل‌های کاغذی بر روی صفحه‌های سنگی پدیدار شدند. از اولین سری این صفحه ها نمونه ای در دست نیست ولی بر روی دومین سری، عنوان اثر به فارسی و با خطی شبیه به نستعلیق نوشته شده است.

۲- شکل عمومی لیبل‌های فارسی:

لیبل صفحه‌های سنگی فارسی مثل عموم صفحه‌های ۷۸، ۳۳ و ۴۵ دور، لیبل دایره ای شکل می باشد که قطر آنها بین ۳ و ۴ اینچ می باشد. تنها استثنا، لیبل سه صفحه ضبط شده در سال ۱۹۰۶ میلادی در تهران از مظفرالدین شاه قاجار است که به شکل مستطیل و دارای طرحی متفاوت می باشد تا امضای حک شده مظفرالدین شاه بر روی بدنه صفحه از زیر کاغذ لیبل بیرون

مانده و قابل مشاهده باشد. رنگ کاغذ لیبل این صفحه نیز برعکس سایر صفحه‌های ضبط شده در آن سال که مشکی با نوشته‌های طلایی است، مغزپسته‌ای کم‌رنگ و روشن می باشد.

۳- طراحی لوگو و علامت

تجاری:

لوگوی صفحه‌های فارسی تولید شده توسط کمپانی‌های بزرگ و

چندملیتی مثل کمپانی گرامافون، کلمبیا، ادئون، پاته، پلیفون، بایدا فون، پارلوفون و غیره همان لوگوی متعارف آنهاست و تغییر و تبدیل تدریجی آنها بر روی صفحه‌های فارسی نیز در تبعیت از تغییر عمومی آنها می باشد. مثلاً علامت تکرنگ و طلایی "فرشته" بر روی صفحه‌های کمپانی گرامافون، پس از سال ۱۹۱۳ به علامتی بزرگتر و رنگی بر روی کاغذ مشکی و پس از سال ۱۹۱۴ میلادی به علامت رنگی "فرشته" بر روی کاغذ قهوه ای کم رنگ در صفحه‌های تولید ریگا و از سال ۱۹۱۶ میلادی به بعد در بازتولیدهای کلکته تبدیل می‌شود. صفحه‌های فارسی کمپانی گرامافون که پس از سال ۱۹۱۸ میلادی در کلکته بازتولید می‌شوند برای اولین بار عنوان "His Master's Voice" را به همراه نشانه "فرشته" با طرحی متفاوت از قبل برخوردارند. صفحه‌های فارسی که از سال ۱۹۲۶ میلادی در انگلستان تولید می‌شوند دارای علامت معروف "هیز ماسترز ویس" یعنی "سگ و بوق" می باشند که تا پایان عمر صفحه‌های سنگی همین علامت بر روی کاغذ جگری رنگ و یا سبز رنگ (برای صفحه‌های ضبط شده در سال ۱۹۴۷ میلادی در تهران) ادامه می‌یابد.

در بین صفحه‌های سنگی فارسی، صفحه‌های اختصاصی تولید اصلی یا غیرمجاز در خارج و صفحه‌های ضبط شده توسط کمپانی‌های ایرانی "موزیکال رکورد"، "رویال" و "شهرزاد" که پس از سال ۱۹۴۸ تولید شده‌اند، دارای علامت و لوگوی مستقل می‌باشند که به هریک از آنها اشاره می‌شود:

الف- صفحه‌های پاریس (۱۹۰۷): اولین صفحه‌های فارسی دارای لیبل مصور (picture label) است که عکس همسفران پاریس (نشسته از چپ: آقا حسینقلی، سید احمدخان. ایستاده از چپ: باقرخان، اسدالله خان، محمدباقر) اصلی‌ترین علامت مشخصه و مهم‌ترین ممیزه طراحی لیبل این صفحات است.

ب- تولیدهای غیرمجاز: لوگو و گرافیک بازتولید غیرمجاز صفحه‌های کمپانی‌های بزرگ که احتمالاً در بین سالهای ۱۹۰۸ تا ۱۹۱۵ در قسطنطنیه و یا آلمان تولید شده‌اند، دارای ویژگی‌های جالبی هستند که نمونه‌های آنها را مشاهده می‌کنید:

استفاده از لیبل مصور، لوگوی فارسی و به ویژه نقش شیر و خورشید، از نکات گرافیکی قابل توجه در لیبل این صفحه‌ها می‌باشد. بر روی لیبل بالا سمت چپ، متن با حروف عبری نیز وجود دارد.

ج- صفحه های موزیکال رکورد: در تحول تدریجی لیبل صفحه های موزیکال رکورد در فاصله سالهای ۱۹۴۸ تا ۱۹۶۰ شش نوع لیبل با گرافیک متفاوت مشاهده می گردد و نهایتاً لیبل مصوری که ملهم از لیبل های مصور دهه ۴۰ و ۵۰ در اروپاست، شکل نهایی صفحه های این شرکت را تشکیل می دهد.

د- صفحه های رویال: در گرافیک صفحه های رویال که محصول شرکت ترانه بوده اند اگرچه تغییر جزئی گرافیکی، سبب بروز دو نوع لیبل می شود اما متغیر اصلی در گرافیک این لیبل، تغییر رنگ کاغذ برچسب صفحه ها بویژه در شرایط بازتولید می باشد.

ه- صفحه های شهرزاد: انتخاب اسم و متناسب با اسم، فضای گرافیکی لیبل صفحه های شهرزاد که ملهم از هزار و یکشب می باشد حال و هوا و حسی ایرانی را تداعی می کند و با بهبود در اجرا و کیفیت چاپ

که در سال ۱۳۳۴ (۱۹۵۶ میلادی) پدید می آید، شکل ثبات یافته لیبل شهرزاد مشخص می شود و بازتولیدها با تغییر رنگ زمینه کاغذ برچسب صورت می گیرد.

۴- نوشته های فارسی:

نوشته های فارسی روی صفحه های سنگی فارسی عموماً با استفاده از حروف سربی ایجاد شده است. جز در مورد یادشده در بند ۱ و برروی صفحه های ضبط شده در سال ۱۹۰۹ در لندن که با خط نستعلیق نوشته شده و باتوجه به مدت اقامت ۸ هنرمند ایرانی در لندن برای ضبط صفحه، بعید نیست که نوشته های روی صفحه ها به خط برخی از هنرمندان مذکور باشد. در بین صفحه های ضبط شده در سال ۱۹۱۲ میلادی در تهران نیز صفحه های زری با تار آرشاک خان به خط نستعلیق می باشند.

۵- نوشته های لاتین:

در نوشته های فرانسه و انگلیسی برروی لیبل صفحه های سنگی فارسی، استفاده از حروف سربی رایج بوده که در لوگوی کمپانیهای ایرانی، بکارگیری حروف با طراحی دکوراتیو (نظیر اولین لیبل رویال) نیز مورد توجه قرار گرفته است.

۶- استفاده از عکس:

دو نوع استفاده گرافیکی از عکس در صفحه های سنگی مرسوم بوده است. یکی تصویری کوچک برروی لیبل (picture labels) که در بندهای ۳- الف و ۳- ج به آنها اشاره شده است و دیگر، صفحه هایی که تمام سطح آنها را یک تصویر از هنرمند یا غیرآن پوشانده (picture discs) که تاکنون نمونه فارسی آنها مشاهده نشده است.

گرافیک در پاکتها یا جلد صفحه های سنگی موضوع مستقل دیگری است که در جای خود بدان پرداخته خواهد شد.